

Systematiskt miljöarbete – Hållbar användning av mark och vatten Nr 7, 2013

**Projektrapport från
Stadsrevisionen**

Dnr 3.1.3-99/2013

Den kommunala revisionen är fullmäktiges kontrollinstrument för att granska den verksamhet som bedrivs i nämnder och bolagsstyrelser. Stadsrevisionen i Stockholm granskar nämnders och styrelserns ansvarstagande för att genomföra verksamheten enligt fullmäktiges uppdrag. Stadsrevisionen omfattar både de förtroendevalda revisorerna och revisionskontoret.

I ”årsrapporter” för nämnder och ”granskningspromemorior” för styrelser sammanfattar Stadsrevisionen det gångna årets synpunkter på verksamheten. Fördjupade granskningar som sker under året kan också publiceras som projektrapporter.

Publikationerna finns på Stadsrevisionens hemsida. De kan också beställas från revisionskontoret.

Kommunstyrelsen
Miljö- och hälsoskydds-
nämnden
Stadsbyggnadsnämnden
Exploateringsnämnden
Trafik- och renhållnings-
nämnden
Bromma stadsdelsnämnd

Systematiskt miljöarbete- Hållbar användning av mark och vatten

Revisorsgrupp 1 har den 23 oktober 2013 behandlat bifogade revisionsrapport (nr 7, 2013).

Utifrån genomförd granskning anser vi att kommunstyrelsen samt granskade nämnder bör fortsätta att utveckla arbetet med att definiera tydliga och konkreta mål, uppföljning av miljöprogrammet samt förtydliga syfte och utformning av miljöhandlingsplaner.

Vi hänvisar i övrigt till rapporten och överlämnar till kommunstyrelsen, miljö- och hälsoskyddsnämnden, stadsbyggnadsnämnden, Exploateringsnämnden, trafik- och renhållningsnämnden och Bromma stadsdelsnämnd för yttrande. Yttrandet ska ha inkommit till Revisorsgrupp 1 senast den 24 januari 2014.

På revisorernas vägnar

Bengt Akalla
Ordförande

Maria Lindgren Persson
Sekreterare

Styrelsen för Stockholm
Vatten AB

Systematiskt miljöarbete- Hållbar användning av mark och vatten

Vi har den 23 oktober 2013 behandlat bifogad revisionsrapport (nr 7, 2013).

Vi hänvisar till rapporten och överlämnar den till bolagets styrelse för yttrande. Yttrandet ska ha inkommit till lekmannarevisorerna senast den 24 januari 2014.

Bengt Akalla
lekmannarevisor

Systematiskt miljöarbete - Hållbar användning av mark och vatten

Revisionskontoret har genomfört en granskning avseende systematiskt miljöarbete med inriktning på miljöprogrammets målområde ”Hållbar användning av mark och vatten”. Granskningen syftar till att bedöma om stadens nämnder och styrelser arbetar på ett ändamålsenligt sätt för att uppnå målen inom målområdet. Granskningen har genomförts med hjälp av konsult. Utifrån konsultens granskning vill revisionskontoret lyfta fram några områden som kommenteras nedan.

Den sammantagna bedömningen är att granskade nämnder och bolag genom sin dagliga verksamhet bidrar till måluppfyllelse inom målområdet hållbar användning av mark och vatten. Målområdet upplevs dock av de granskade som svårt och komplicerat på grund av att det är svårt att definiera tydliga och konkreta mål samt att underlag och mätmetoderna för uppföljning av indikatorerna brister inom vissa områden.

Ansvarsområden, strukturen och processen för uppföljningen av mål och indikatorer inom detta målområde upplevs vara tydlig. Miljöprogrammets delmål följs upp av kommunstyrelsen i enlighet med budgetprocessen. Enligt uppdrag till kommunstyrelsen ska det ske en årlig uppföljning av miljöprogrammet som redovisas i separat ärende till fullmäktige. Någon sådan uppföljning och redovisning avseende 2012 har inte skett vid granskningstillfället. Enligt uppgift från stadsledningskontoret kommer en sådan redovisning att ske i samband med redovisning av tertialrapport 2.

Som en del av miljöprogrammets implementering har alla nämnder och styrelser fått i uppdrag att ta fram en miljöhandlingsplan som kartlägger respektive verksamhets miljöpåverkan samt beskriver åtgärder för att minska denna. Det finns dock inga instruktioner eller anvisningar som beskriver syftet med miljöhandlingsplanerna, vilket har lett till att dessa dokument varierar stort i både format och innehåll. I ett fall saknas också en miljöhandlingsplan. Stöd och samordning efterfrågas, främst vad gäller stöd från stadsledningskontoret. Samtidigt bör nämnderna och styrelserna se över miljöhandlingsplanerna och säkerställa att de beskrivna aktiviteterna inte

bara beskriver det befintliga arbetet utan tar ett framåtblickande perspektiv som krävs för att uppfylla miljöprogrammets målbild.

Samarbetet mellan granskade nämnder och bolag upplevs fungera bra i de formella processerna och i projekten. Däremot finns i nuläget inget eller lite samarbete med frågor som rör miljöprogrammet och miljöhandlingsplanerna. De flesta intervjuade efterfrågar mer stöd och samarbete som kunde bidra till en bättre gemensam förståelse av målbilden samt de utmaningar som de olika delarna av stadens verksamheter har upplevt med detta.

Sammanfattningsvis bör kommunstyrelsen samt granskade nämnder och bolag bl.a. fortsätta att utveckla arbetet med att definiera tydliga och konkreta mål, uppföljning av miljöprogrammet samt förtydliga syfte och utformning av miljöhandlingsplaner.

I konsultens rapport beskrivs granskningen närmare. Där redovisas också iakttagelser, bedömningar och rekommendationer utifrån genomförd granskning.

Systematiskt miljöarbete – Hållbar användning av mark och vatten

**Utförd på uppdrag av stadsrevisionen,
Stockholms Stad**

Oktober 2013

Innehåll

1. Sammanfattning	1
2. Inledning	4
2.1. Bakgrund	4
2.2. Granskningens syfte och avgränsning	4
2.3. Revisionsfrågor	4
2.4. Revisionskriterier	5
2.5. Metod	5
3. Implementering av miljöprogrammet	6
3.1. Uppföljning	6
4. Miljöförvaltningen	9
4.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	9
4.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	9
4.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	10
4.4. Samverkan	10
5. Trafikkontoret	12
5.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	12
5.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	12
5.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	13
5.4. Samverkan	14
6. Stadsbyggnadskontoret	15
6.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	15
6.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	15
6.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	15
6.4. Samverkan	16
7. Exploateringskontoret	17
7.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	17
7.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	17
7.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	18
7.4. Samverkan	19
8. Stockholm Vatten	20
8.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	20
8.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	20
8.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	21
8.4. Samverkan	22
9. Bromma stadsdelsförvaltning	23
9.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten	23
9.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder	23
9.3. Uppföljning, rapportering & redovisning	23
9.4. Samverkan	24
10. Bedömning	25
10.1. Bedömning	25

10.2. Rekommendationer	28
Bilaga 1: Källförteckning	30
Bilaga 2: Lista av intervjupersoner	31

1. Sammanfattning

Denna granskning syftar till att bedöma om stadens nämnder/styrelser arbetar på ett ändamålsenligt sätt för att uppnå miljömålet hållbar användning av mark och vatten. Granskningen begränsas till att omfatta stadens arbete med delmålen i miljöprogrammet som rör hållbar användning av mark och vatten.

Stockholm är en växande stad där byggandet av nya bostäder är ett prioriterat område. Att växa inåt och höja exploateringsgraden undviker en utspridd energikrävande bebyggelse. Däremot får det till följd att mark med vissa natur- och rekreativa värden ibland måste tas i anspråk. Alla nämnder och styrelser som tillsammans delar ansvaret för genomförandet av miljöprogrammets mål måste arbeta inom dessa förutsättningar.

Målområdet hållbar användning av mark och vatten upplevs som svårt och komplicerat att arbeta med på grund av att det är svårt att definiera tydliga och konkreta mål samt att underlag och mätmetoderna för uppföljning av indikatorerna inom vissa områden är bristande. Det finns ett behov av att ta fram ytterligare underlag som t.ex. kartor som möjliggör identifiering av riskområden i Stockholmsregionen för framtida klimatförändringar såsom förhöjning av havsvattennivån. Målområdet upplevs således svårare att arbeta med jämfört med andra målområden som t.ex. avfall och energi som är lättare att konkretisera. Miljöprogrammet är ett övergripande styrdokument som inte ska vara åtgärdsinriktad. Detta lämnar stort utrymme för tolkningar. Ett exempel på detta är att det finns stor variation i miljöhandlingsplanerna, både avseende format och innehåll. De flesta intervjuade förvaltningar har identifierat konkreta åtgärder i sina miljöhandlingsplaner som har en koppling till målbilden i miljöprogrammet. Aktiviteterna i miljöhandlingsplanerna har dock olika perspektiv (interna miljöarbetet/förvaltningens ansvarsområden) och i många fall beskriver miljöhandlingsplanerna förvaltningarnas befintliga arbete eller ansvarsområden.

Vid en granskning av verksamheternas miljöhandlingsplaner, verksamhetsplaner samt verksamhetsberättelser har det varit svårt att bedöma den samlade påverkan av åtgärderna och hur dessa olika mål och aktiviteter bidrar till måluppfyllelse. Likaså har det varit svårt att se om miljöprogrammet inom detta målområde bidragit till att förvaltningarna har tagit fram nya mål eller initiativ som i sin tur bidrar till måluppfyllelse eller om målen ska nås genom det arbetet som förvaltningarna har ansvar för och bedriver i den dagliga verksamheten.

Problematiken i uppföljningen beror främst på ovannämnda svårigheter i att identifiera konkreta mål samt att det finns brister i befintliga mätmetoder och underlag. Några intervjuade förvaltningar upplever att det är oklart vilka indikatorer i ILS som är anslutna till miljöprogrammet och vilka som är anslutna till budgeten – detta kan dock ses som ett resultat av att Stockholm stad har tagit beslutet att integrera miljöarbetet i ordinarie verksamhetsstyrning. Samtliga indikatorer som finns i ILS-webb är kopplade mot budget och miljöprogrammet syftar till att nå mål i budget. Utöver detta upplevs ILS inte vara det optimala rapporteringssystemet för att följa upp detta målområde då underlaget i många fall består av rapporter eller kartor. Vid flera intervjuer lyftes fram ett önskemål om ett rapporteringssystem eller databas som möjliggjorde tillgång till denna typ av dokumentation.

Samarbetet upplevs fungera på ett bra sätt i de formella processerna och i projekten, även om det finns potential för förbättring. Däremot finns i nuläget inget eller väldigt lite

samarbete med frågor som rör miljöprogrammet och miljöhandlingsplanerna. Särskilt inom ett målområde som hållbar användning av mark och vatten som upplevs svårt att arbeta med har de flesta intervjuade efterfrågat mer stöd och samarbete som kunde bidra till en bättre gemensam förståelse av målbilden samt de utmaningar som de olika delarna av stadens verksamheter har upplevt med detta.

Vi har i granskning kommit fram till följande rekommendationer:

► **Stadsbyggnadskontoret tar fram en miljöhandlingsplan**

Av de granskade förvaltningar och bolag hade bara stadsbyggnadskontoret inte tagit fram en miljöhandlingsplan även om kravet på denna har tydligt kommunicerats i miljöprogrammet samt i budgeten för 2012. Detta har också noterats i stadsledningskontorets årliga uppföljning och förvaltningen har uppmanats om att ta fram en miljöhandlingsplan.

► **Nämnderna och styrelserna förstärker kopplingen till miljöprogrammets målbild i sina miljöhandlingsplaner med framåtblickande perspektiv**

Enligt miljöprogrammet *"har samtliga nämnder och styrelser också att utifrån miljöprogram 2012-2015 att klarlägga sin egen miljöpåverkan och beskriva åtgärder för att minska densamma i en miljöhandlingsplan"*. De granskade miljöhandlingsplanerna har olika perspektiv (interna miljöarbetet/förvaltningens ansvarsområden) och i många fall beskriver miljöhandlingsplanerna förvaltningarnas befintliga arbete eller ansvarsområden. I de beskrivna åtgärderna saknas det i många fall en framåtblickande perspektiv som krävs för att uppfylla miljöprogrammets målbild.

► **Skapa bättre förutsättningar för samarbete avseende miljöprogrammet och miljöhandlingsplanerna**

Brist på samarbete med miljöprogrammets implementering var ett tema som förekom vid de flesta intervjuerna. Särskilt inom ett område som upplevs komplicerat och svårt behövs det mer dialog för att skapa en gemensam förståelse av målbilden samt de utmaningar och möjligheter som berör de olika delarna av stadens verksamheter. Bra exempel på ledande praxis bör delas över hela organisationen för att främja kunskapsutbyte och bidra till att lösningar till problem t.ex. med miljöhandlingsplanerna kan spridas på ett effektivt sätt. Förslagsvis en arbetsgrupp som ger möjligheter till diskussioner och informationsutbyte kring målformulering, identifiering av mätetal och indikatorer samt arbetet med miljöhandlingsplanerna skulle kunna erbjuda det stöd och bollplank som många intervjuade har efterfrågat.

► **Tydligare instruktioner och återkoppling från stadsledningskontoret avseende miljöhandlingsplanerna**

Vid flera intervjuer framkom det önskemål om tydligare instruktioner från stadsledningskontoret avseende miljöhandlingsplanerna. Syftet med dessa är att fungera som interna verktyg för verksamheternas miljöarbete men med tanke på den stora variationen i miljöhandlingsplanernas format och innehåll kan allmänna instruktioner bidra till mer effektivt miljöarbete. Instruktionerna skulle också bidra till större enhetlighet mellan miljöhandlingsplanerna vilket i sin tur skulle göra det lättare att bedöma den samlade påverkan av åtgärderna och hur dessa bidrar till måluppfyllelse. Det sker i nuläget ingen återkoppling eller dialog kring innehållet i miljöhandlingsplanerna vilket resulterat i att några intervjuade ifrågasatt syftet med att ta fram denna typ av plan.

► **Hämta inspiration för effektivt miljöarbete i miljöledningssystem**

Miljöledningssystem såsom ISO 14001 erbjuder en metodik för att driva effektivt miljöarbete och kan erbjuda bra verktyg och struktur för att stödja verksamheterna i sitt miljöarbete. Certifiering är inte nödvändigtvis ändamålsenligt eller resurseffektivt för alla stadens verksamheter men de formella processerna för miljöledning kan ge inspiration i frågor som rör identifiering av mål, mätmetoder samt uppföljning. Miljöhandlingsplan är ett exempel på verktyg som omfattas av ett formaliserat miljöledningssystem. Andra exempel är etablering av en intern miljögrupp som har en samordnande roll inom förvaltningen (t.ex. inom trafikkontoret) och tydlig definiering av ansvar för respektive aktivitet (t.ex. inom Stockholm Vattens och exploateringskontorets miljöhandlingsplaner).

2. Inledning

2.1. Bakgrund

Ett av kommunfullmäktiges verksamhetsmål är "Stockholms livsmiljö är hållbar". Miljöprogrammet är ett stadsövergripande styrdokument som bryter ned kommunfullmäktiges verksamhetsmål i sex övergripande inriktningsmål som knyter an till de nationella miljökvalitetsmålen. Inriktningsmålen konkretiseras genom delmål som beskriver hur nämnder och styrelser förväntas bidra till verksamhetsmålet.

De sex övergripande inriktningsmålen är:

1. Miljöeffektiva transporter
2. Giftfria varor och byggnader
3. Hållbar energianvändning
4. Hållbar användning av mark och vatten
5. Miljöeffektiv avfallshantering
6. Sund inomhusmiljö

Inom ramen för föreliggande granskning fokuseras på inriktningsmål 4; hållbar användning av mark och vatten. Under programperioden ska inom ramen för hållbar användning av mark och vatten följande delmål uppnås:

- ▶ Mark- och vattenområden som har särskild betydelse för den biologiska mångfalden ska stärkas och utvecklas
- ▶ Grön- och vattenområden som är särskilt attraktiva för rekreation ska stärkas och utvecklas
- ▶ Intrång i övriga grön- och vattenområden ska minimeras och ersättas
- ▶ Vid förändringar i mark- och vattenområden ska dessa utformas för kommande klimatförändringar
- ▶ Skötseln av grön- och vattenområden ska stärka biologisk mångfald, ekosystemtjänster och rekreativa kvaliteter
- ▶ Vattenkvaliteten i sjöar och vattendrag ska förbättras

2.2. Granskningens syfte och avgränsning

Granskningen syftar till att bedöma om stadens nämnder/styrelser arbetar på ett ändamålsenligt sätt för att uppnå miljömålet hållbar användning av mark och vatten.

Granskningen begränsas till att omfatta stadens arbete med delmålen i miljöprogrammet som rör hållbar användning av mark och vatten.

Granskningen omfattar förutom kommunstyrelsen, trafik- och renhållningsnämnden, miljö- och hälsoskyddsnämnden, exploateringsnämnden, Bromma stadsdelsförvaltning och det kommunala bolaget Stockholm Vatten.

2.3. Revisionsfrågor

Inom ramen för granskningen besvaras följande frågor:

- ▶ Har berörda nämnder/styrelser klarlagt sin egen miljöpåverkan utifrån miljöprogram 2012-2015 samt beskrivit åtgärder för att minska densamma i en miljöhandlingsplan?
- ▶ Är ansvaret för genomförande och uppföljning av måluppfyllelse, m.m, tydligt vad gäller de nämnder/styrelser som har ansvar för angivet målområde?
- ▶ Vilka insatser/åtgärder vidtas i enlighet med handlingsplan och för måluppfyllelse?
- ▶ Vilka rutiner och processer finns för att mäta måluppfyllelse?
- ▶ Hur redovisas och kommuniceras resultatet?
- ▶ Sker samverkan med de nämnder/styrelser som har ansvar för angivet målområde samt eventuellt andra aktörer? Finns gemensamma utgångspunkter som underlag för bedömningar, prioriteringar, m.m?

2.4. Revisionskriterier

Med revisionskriterier avses bedömningsgrunder som används i granskningen för analyser, slutsatser och bedömningar. Revisionskriterierna kan hämtas ifrån lagar och förarbeten eller interna regelverk, policys och fullmäktigebeslut. Kriterier kan också ha sin grund i jämförbar praxis eller erkänd teoribildning.

I denna granskning utgörs de huvudsakliga revisionskriterierna av:

- ▶ Stockholms miljöprogram 2012-2015
- ▶ Stockholm stads budget 2013

2.5. Metod

Granskningen genomförs genom studier av dokument (t.ex. verksamhetsplaner, verksamhetsberättelser, miljöhandlingsplaner) och intervjuer med olika funktioner inom staden. Inom ramen för granskningen har intervjuer genomförts på följande verksamheter:

- ▶ Miljöförvaltningen
- ▶ Trafikkontoret
- ▶ Stockholm Vatten
- ▶ Stadsbyggnadskontoret
- ▶ Exploateringskontoret
- ▶ Bromma stadsdelsförvaltning
- ▶ Stadsledningskontoret

I bilaga 1 framgår vilka dokument som granskats och i bilaga 2 vilka funktioner som intervjuats inom ramen för denna granskning.

3. Implementering av miljöprogrammet

Staden har tretton verksamhetsmål, varav 1.3 *Stockholms livsmiljö ska vara hållbar* är ett. Till 1.3 hör styrdokumentet *Stockholms miljöprogram 2012-2015*. Det nuvarande miljöprogrammet som fastställts av fullmäktige för programperioden 2012-2015 arbetades fram av stadsledningskontoret i samarbete med förvaltningar och bolag med specialistkompetens inom de sex inriktningsmål som programmet omfattar. Tidigare år har ansvaret för framtagandet av miljöprogrammet legat hos miljö- och hälsoskyddsnämnden.

Miljöprogrammet har ett internt perspektiv med fokus på stadens egna verksamheter. Detta gör att berörda nämnder och styrelser har bättre förutsättningar att följa upp och bidra till måluppfyllelse. Således är också målgruppen för miljöprogrammet främst stadens nämnder, styrelser och bolag.

Miljöprogrammet tar inte upp vilka specifika åtgärder som ska vidtas för att målen ska uppnås. Respektive nämnd och styrelse har således ansvaret att identifiera relevanta mål och åtgärder som ska genomföras och därmed bidra till måluppfyllelse. Ytterligare styrdokument konkretiserar hur stadens verksamheter ska arbeta inom specifika områden, t.ex. Åtgärdsplan för klimat och energi 2012-2015, Program för Stockholms vattenarbete 2006-2015, Gröna Promenadstaden, avfallsplanen och diverse policyer såsom stadens markanvisningspolicy. Bilagan till miljöprogrammet som omfattar indikatorer för respektive målområde har tagits fram som ett stöd för nämnder och bolag som har uppföljningsansvar.

Enligt miljöprogrammet ska alla stadens nämnder och styrelser klarlägga sin egen miljöpåverkan och beskriva åtgärder för att minska detta i en miljöhandlingsplan. I samband med att miljöprogrammet antogs av kommunfullmäktige uppdrogs till samtliga nämnder och styrelser att vidta åtgärder som leder till måluppfyllelse utifrån sin verksamhet, oavsett utpekat ansvar för specifika delmål i miljöprogrammet. Syftet med miljöhandlingsplanerna har därmed varit att fungera som ett internt verktyg för nämnderna att sätta igång arbetet med implementering av miljöprogrammet samt förtydliga att miljöprogrammet omfattar alla stadens nämnder och styrelser.

Det finns en stor variation i framgång i genomförandet av miljöhandlingsplanerna. Medan de flesta av de intervjuade förvaltningarna har tagit fram en miljöhandlingsplan, har t.ex. Stadsbyggnadskontoret inte ännu kartlagt sin miljöpåverkan även om kravet på att ta fram en miljöhandlingsplan har funnits i flera år.

3.1. Uppföljning

Kommunstyrelsen har det övergripande ansvaret för uppföljningen av miljöprogrammet medan uppföljningsansvaret för delmålen har tilldelats ett antal facknämnder/bolag. Inom området hållbar användning av mark och vatten är det främst miljö- och hälsoskyddsnämnden, stadsbyggnadsnämnden, trafik- och renhållningsnämnden, exploateringsnämnden och Stockholm Vatten som har uppföljningsansvaret. På stadsledningskontoret har en controller ansvar för uppföljning av respektive verksamhetsområdesmål.

För att följa upp genomförandet av miljöprogrammets delmål ska nämnder och styrelser med fastställt uppföljningsansvar fastställa relevanta indikatorer i sina verksamhetsplaner som mäter de delmål som berör deras verksamheter. Nämnderna och styrelserna har ansvaret att ta fram mätetal för uppföljning som är bäst lämpade att mäta och uppnå miljöprogrammets delmål. Samtliga nämnder och styrelser rapporterar också måluppfyllelse för verksamhetsmål 1.3 *Stockholms livsmiljö är hållbar*. Rapporteringen har integrerats i stadens ledningssystem ILS vilket innebär att uppföljningen sker inom ramen för budgetprocessen.

Kommunstyrelsen utövar uppsikt i samband med ärendet Avstämning av mål och budget och kontrollerar att varje nämnd med utpekat uppföljningsansvar har integrerat styrning och uppföljning i sin verksamhetsplan. När allt är inlagt sker uppföljning av miljöprogrammets delmål i enlighet med budgetprocessen. Vid sidan av den rapportering som sker inom budgetprocessen har kommunfullmäktige begärt en årlig separat redovisning av miljöprogramsuppföljningen på delmålsnivå. Kommunstyrelsen följer upp verksamhetsområdesmålet genom att bedöma utfallet av kommunfullmäktiges indikatorer, nämndindikatorer samt i nämndernas tertiärrapporter och verksamhetsberättelser.

Övergripande ansvarsfördelning för uppföljning av miljöprogrammet kan beskrivas enligt följande:

- ▶ Kommunfullmäktige fastslår indikatorer som mäter verksamhetsmålet i budget.
- ▶ Kommunstyrelsen har det övergripande ansvaret för uppföljning och rapportering av miljöprogrammet till kommunfullmäktige. Kommunstyrelsen har en sammanställande funktion och har möjlighet att uppmana/anmoda nämnder och styrelserns arbete i enlighet med budgetprocessen .
- ▶ Nämnder och styrelser med uppföljningsansvar ska ta fram relevanta mätetal för att följa upp måluppfyllelse.
- ▶ Samtliga nämnder och styrelser ska vidta åtgärder som leder till måluppfyllelse utifrån sin verksamhet.

Rapportering av miljöprogrammets delmål har följande struktur:

- ▶ Stadsledningskontoret ska årligen ta fram en årlig separat redovisning med uppföljning av miljöprogrammet som kommunfullmäktige begärt. Denna uppföljning ska omfatta en samlad redovisning av miljöprogrammets mål samt en prognos från nämnderna om miljöprogrammets måluppfyllelse vid programperiodens slut. Ingen uppföljning har gjorts hittills avseende 2012 utan uppföljningen förbereds för närvarande och kommer enligt uppgift att redovisas vid T2-rapporten 2013.
- ▶ Nämndmål rapporteras genom ILS och budgetprocessen (verksamhetsplaner, tertiärrapporter, verksamhetsberättelser). Nämndmål visar en koppling till verksamhetsmål 1.3 och miljöprogrammet.
- ▶ Internt miljöarbete inom nämnderna/förvaltningarna beskrivs i miljöhandlingsplanerna och följs upp internt vid t.ex. ledningsgruppsmöten. I några fall sker uppföljningen av miljöhandlingsplanen i verksamhetsplanen.

För inriktningsmålet hållbar användning av mark och vatten har uppföljningsansvaret för delmålen uppdelats enligt följande:

- ▶ 4.1 Mark- och vattenområden som har särskild betydelse för den biologiska mångfalden ska stärkas och utvecklas
 - Stadsbyggnadsnämnden ansvarar för uppföljning i samarbete med miljö- och hälsoskyddsnämnden

- ▶ 4.2 Grön- och vattenområden som är särskilt attraktiva för rekreation ska stärkas och utvecklas
 - Trafik- och renhållningsnämnden ansvarar för uppföljning i samarbete med stadsbyggnadsnämnden
- ▶ 4.3 Intrång i övriga grön- och vattenområden bör minimeras och ersättas
 - Exploateringsnämnden ansvarar för uppföljning i samarbete med miljö- och hälsoskyddsnämnden
- ▶ 4.4 Vid förändringar i mark- och vattenområden ska dessa utformas för kommande klimatförändringar
 - Miljö- och hälsoskyddsnämnden ansvarar för uppföljning i samarbete med Stadsbyggnadsnämnden och Exploateringsnämnden
- ▶ 4.5 Skötseln av grön- och vattenområden ska stärka biologisk mångfald, ekosystemtjänster och rekreativa kvaliteter
 - Miljö- och hälsoskyddsnämnden ansvarar för uppföljning i samarbete med stadsdelsnämnderna och trafik- och renhållningsnämnden
- ▶ 4.6 Vattenkvaliteten i sjöar och vattendrag ska förbättras
 - Stockholm Vatten AB ansvarar för uppföljning i samarbete med Miljö- och hälsoskyddsnämnden

4. Miljöförvaltningen

4.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

Stockholms stad har behov av att bygga nya bostäder, vilket kan hamna i konflikt med målet avseende hållbar användning av mark och vatten. Förvaltningarna har till sitt stöd olika styrdokument, bl.a. översiktsplanen, detaljplaner samt nyligen framtagna biotopkartor för att väga samman de olika prioriteringarna och värderingarna kring bostadsbyggandet och bevarandet av grönområden. Enligt de intervjuade vid miljöförvaltningen ersätts de förlorade grönområden inte alltid enligt riktlinjerna, t.ex. ersätts inte ekologiskt värde med motsvarande ekologiskt värde.

De intervjuade vid miljöförvaltningen påpekar att det finns brist på tydlighet i den långsiktiga planeringen när det gäller budget och resurser och uttrycker ett önskemål om tydligare prioriteringar med större fokus på resurseffektivitet. Det placeras för närvarande stora resurser där de inte nödvändigtvis behövs, till exempel för att ytterligare rena vattenområden som redan är av relativt hög kvalitet.

4.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Miljöförvaltningen har upprättad en miljöhandlingsplan utifrån sina direkta miljöaspekter, dvs. den miljöpåverkan som driften ger upphov till (t.ex. lokalanvändning, resor, förbrukning av varor). Miljöhandlingsplanen slås fast av ledningsgruppen och har inkluderats i förvaltningens verksamhetsplan. Handlingsplanen har samma övergripande målområden som stadens miljöprogram och varje enhet eller avdelning ska arbeta utifrån planens mål. Årlig uppföljning av miljöhandlingsplanen sker i verksamhetsberättelsen.

I miljöhandlingsplanen ingår ett stort antal mål och aktiviteter som konkretiserar de övergripande målområdena i stadens miljöprogram. Däremot finns det inga mål eller aktiviteter som är direkt kopplade till området hållbar användning av mark och vatten. Eftersom förvaltningen fokuserar på direkta miljöaspekterna i miljöhandlingsplanen upplevs det av de intervjuade på miljöförvaltningen svårt att formulera mål och aktiviteter inom området hållbar användning av mark och vatten. Det finns en viss otydlighet kring syftet med miljöhandlingsplanerna då många miljörelaterade indikatorer redan finns på plats i ILS.

Miljöförvaltningen har formulerat mål och aktiviteter inom områden miljöeffektiva transporter, giftfria varor och byggnader, hållbar energianvändning, miljöeffektiv avfallshantering och sund inomhusmiljö. Exempelvis har förvaltningen följande mål och aktiviteter inom området hållbar energianvändning:

Stadens miljömål	Nämndens mål	Aktiviteter
3. Hållbar energianvändning	• Verksamhetens energianvändning ska minska • Upphandlad el ska uppfylla kraven för miljömärkning	• Plan och miljö ska informera medarbetarna om hur vi sparar energi. Informationen ska även ske vid nyanställning. Plan och miljö och Verksamhetsstöd ansvarar för att informera.

- Plan och miljö tar fram underlag avseende kostnader och energibesparingar för byte av belysning till LED i förvaltningens lokaler samt installation av närvarostyrning på toaletter.

4.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Miljö- och hälsoskyddsnämnden är huvudansvarig för uppföljningen av miljöprogrammets delmål:

- 4.4 Vid förändringar i mark- och vattenområden ska dessa utformas för kommande klimatförändringar och
- 4.5 Skötsel av grön- och vattenområden ska stärka biologisk mångfald, ekosystemtjänster och rekreativa kvaliteter.

Vidare har miljö- och hälsoskyddsnämnden delat ansvar för uppföljningen av delmål 4.1, 4.3 och 4.6.

Uppföljningen av dessa delmål sker årligen med en blankett (Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål) och omfattar alla ovannämnda delmål med indikatorer kopplade till dessa. I 2012 uppföljningen finns indikatorer för alla delmål förutom 4.3 med motivering att underlaget anses vara knapphändigt. Uppföljningen omfattar också en bedömning av om delmålet kommer att uppfyllas vid programperiodens slut.

Aktiviteter i miljöhandlingsplanen redovisas i verksamhetsberättelsen, dock inte inom området hållbar användning av mark och vatten då inga aktiviteter har identifierats inom detta område.

Miljö- och hälsoskyddsnämnden har huvudansvaret för miljöbarometern som finns på stadens webbplats sedan 2003. Miljöbarometern är ett kommunikationsverktyg för miljödata, miljömål och miljöarbete inom Stockholm stad. Miljöbarometern används för att sammanställa och redovisa fakta om miljön i Stockholm och har en viss koppling till miljöprogrammet men är inte en formell del av miljöprogrammets uppföljning. Syftet med miljöbarometern är dels att skapa insyn och delaktighet i stadens miljöarbete men också att strukturera miljödata och miljöinformation så att den kan användas i analyser, utredningar och vid uppföljning i Stadens integrerade ledningssystem (ILS). Ett annat syfte är att uppfylla kraven i Århuskonventionen - att samla in och tillgängliggöra betydande miljöinformation på ett enkelt sätt.

4.4. Samverkan

De intervjuade vid miljöförvaltningen anser att det är ett gott samarbete mellan nämnder och styrelser i många projekt men att det totalt sett finns utrymme för förbättringar och att de kompetenser som finns i hela staden används inte på ett tillräckligt sätt i nuläget. Starka gränser mellan förvaltningar försvårar hög integration och samarbete vilket kan leda till "stuprörstänk". En synpunkt från de intervjuade vid miljöförvaltningen berör gemensam beredning av markanvisningar där en rad

bedömningar vägs samman innan exploateringsnämnden fattar beslut (Miljöförvaltningens tjänsteutlåtande 2011-05-30). På detta sätt kan stadsbyggnadskontoret, trafikkontoret, exploateringskontoret, miljöförvaltningen, stadsledningskontoret, berörd stadsdelsförvaltning m.fl. lämna synpunkter på önskvärd användning av mark innan ett område eller fastighet markanvisas till en byggherre. Detta skulle ge en bättre helhetsbild och ett markområdes naturvärden kunde delas, graderas och vägas bättre mot övriga intressen.

5. Trafikkontoret

5.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

Enligt de intervjuade vid trafikkontoret är det svårt att formulera relevanta nämndmål och implementera miljöprogrammet i ILS. Hållbar användning av mark och vatten är ett område där det är svårt att sätta mätbara mål, i kontrast med t.ex. avfall, energi och luftkvalitet. Ytterligare är det svårt och mycket resurskrävande att mäta vissa indikatorer, t.ex. ökning av antalet cyklister. Många indikatorer mäts genom enkäter som t.ex. mäter hur boende upplever sin livsmiljö. Denna typ av undersökningar görs vanligtvis med några års mellanrum. Att det inte sker årligen beror främst på kostnaderna för genomförandet.

5.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Trafikkontoret genomförde en miljöutredning för cirka fem år sedan som har använts för att kartlägga verksamhetens miljöpåverkan. Denna har i sin tur använts som bas för en miljöhandlingsplan som justeras årligen.

Trafikkontoret har tagit fram en miljöhandlingsplan som tillsammans med stadens miljöprogram samt kontorets miljöpolicy, energiplan, miljöutredning och egenkontrollprogram ligger till grund för dess miljöarbete.

Utifrån en miljöutredning har trafikkontoret kartlagt sin miljöpåverkan. Utredningen innehåller en övergripande beskrivning av de aktiviteter som påverkar miljön, identifiering och beskrivning av miljöaspekter och en bedömning av dessa. Vidare ger utredningen åtgärdsförslag för att minska verksamhetens miljöbelastning. Aspekterna som har identifierats är:

1. Trafik
2. Anläggningsentreprenader
3. Snöhantering, barmarksrenhållning, halkbekämpning
4. Klottersanering
5. Trafikplanering och trafikstyrning
6. Drift och underhåll av offentlig belysning
7. Drift och underhåll av trafiksignaler
8. Drift och underhåll av konstbyggnader, hissar, rulltrappor, markvärme och fontäner
9. Skyltning
10. Avfallshantering
11. Den interna verksamheten

Inom området hållbar användning av mark och vatten har trafikkontoret fastställt ett antal aktiviteter enligt tabellen nedan.

Område	Aktiviteter
Gatuträd	• Restaurering av markförhållanden sker så att befintliga träd ges nya möjligheter att utvecklas • Årliga beskärningsåtgärder och akutåtgärder för att förhindra att tredjeman drabbas utförs kontinuerligt.

	• Byte till nya träd på vissa gator pågår för att göra staden vacker och attraktiv och bevara beståndet av gatuträd • Garantiskötsel för etablering av nyplanterade träd föregår
Utveckling av ny planteringsjord	• Användning av biokol samt krossad sten och kompost för att skapa en ny typ av planteringsjord med låg belastning på miljön lägre utsläpp av koldioxid (samarbete med Uppsala Universitet, Lantbruksuniversitetet och jordtillverkare)
Parker	• Ta fram ett uppdaterat och utvecklat parkprogram, "Park Stockholm" som komplement till översiktsplanen och "Den Gröna Promenadstaden". Detta för att konkretisera hur staden ska arbeta för att uppfylla målen. • Parkupprustningsprojekt • Fortsatt drift och underhåll samt nödvändig investering för de kommuncentrala parkerna • Blomsterplanteringar
Dagvatten	• Ta fram ny Dagvattenstrategi

5.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Trafik- och renhållningsnämnden är huvudansvarig för uppföljningen av miljöprogrammets delmål:

- 4.2 Grön- och vattenområden som är särskilt attraktiva för rekreation ska stärkas och utvecklas.

Vidare stödjer trafik- och renhållningsnämnden uppföljningen av delmål 4.5

Uppföljningen av dessa delmål sker årligen med en blankett (Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål). I 2012 uppföljningen finns dock bara indikatorer kopplade till inriktningsmål miljöeffektiv avfallshantering. Ingen uppföljning har gjorts på delmålen under inriktningsmål hållbar användning av mark och vatten. Uppföljning av delmålen som trafik- och renhållningsnämnden har uppföljningsansvar för finns däremot i stadsbyggnadsnämndens 2012 uppföljning av miljöprogrammet.

Det konkreta uppföljningsansvaret inom trafikkontoret är delat mellan olika avdelningar. En intern miljögrupp har ett övergripande samordnande roll samt ansvarar för att ta fram förslag till nämndens miljömål och konkreta åtgärder.

Miljöhandlingsplanen är deskriptiv i sin karaktär och även om denna följs upp i verksamhetsberättelsen är det svårt att göra tydliga kopplingar mellan miljöhandlingsplanen och uppföljningen i verksamhetsberättelsen då enskilda aktiviteter inte har specificerats t.ex. i en lista eller annat strukturerat format utan beskrivits i fritext.

Resultatet från miljöarbetet kommuniceras internt i olika forum, t.ex. vid kontorets gemensamma frukostmöten, vid avdelningsmöten, samt vid dragningar inför ledningsgruppen.

5.4. Samverkan

De intervjuade vid trafikkontoret upplever att samverkan mellan nämnder och förvaltningar fungerar bra. Trafikkontoret har en naturlig beröringspunkt med många andra av stadens verksamheter och utmaningen blir oftast att prioritera var resurser ska allokeras. Ett område där samarbetet kunde förbättras är upphandlingar för att säkerställa att alla beställande eller upphandlande verksamheter ställer samma krav och att dessa utvärderas på samma sätt. Samverkan med stadsledningskontoret har förbättrats de senaste åren samt att de får en bra återkoppling avseende åtgärder.

6. Stadsbyggnadskontoret

6.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

De intervjuade vid Stadsbyggnadskontoret anser att det finns ett behov av att upprätta en holistisk tillsyn över vad som är viktigt för Stockholm som region och i detta sammanhang en bedömning av framtida risker av klimatförändringarna för att tryggt hantera delmål 4.4 *Vid förändringar av mark- och vattenområden ska dessa utformas för kommande klimatförändringar*. Att ha lämpliga och tillräckliga underlag om befintliga ekologiska värden, t.ex. avseende ersättning av grönområden samt underlag om var åtgärderna har störst nytta för stadens biologiska mångfald är grundläggande i kompensationsarbetet.

6.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Stadsbyggnadskontoret har inte kartlagt sin miljöpåverkan eller tagit fram en miljöhandlingsplan även om kravet på detta har funnits i flera år. De intervjuade vid stadsbyggnadskontoret uttrycker att aspekterna i miljöprogrammet bevakas kontinuerligt och ligger i "ryggmärgen" men att dokumentet inte används i daglig verksamhet.

6.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Stadsbyggnadsnämnden är huvudansvarig för uppföljningen av miljöprogrammets delmål:

- 4.1 Mark- och vattenområden som har särskild betydelse för den biologiska mångfalden ska stärkas och utvecklas.

Vidare stödjer stadsbyggnadsnämnden i uppföljningen av delmål 4.2 och 4.4.

Uppföljningen av dessa delmål sker årligen med en blankett (Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål). I 2012 uppföljningen finns indikatorer kopplade till alla ovannämnda delmål samt till delmål 4.3. Vid granskningstillfället omfattade uppföljningen ingen bedömning om delmålens måluppfyllelse vid programperiodens slut. Enligt uppgift har stadsledningskontoret fått denna bedömning.

Uppföljning upplevs som mycket svår enligt de intervjuade. För närvarande finns det inget system för att beräkna hur mycket grönområden försvinner för varje byggprojekt. Nuvarande metoderna omfattar t.ex. "före" och "efter" flygfoton som jämförs efter byggprojektet, vilket innebär att denna typ av material inte kan användas som underlag till beslutsfattandet under projektets gång.

De intervjuade vid stadsbyggnadskontoret upplever att det är oklart i ILS vilka indikatorer som är anslutna till miljöprogrammet och vilka är anslutna till budgeten. Det har även förekommit fall där chefer har tagit bort indikatorer från ILS, förmodligen p.g.a. bristande information om att dessa indikatorer användes för uppföljning och rapportering av miljöprogrammet.

De intervjuade noterade också att hållbar användning av mark och vatten är ett område där bristande underlag och mätmetoder skapar utmaningar i uppföljningen. Det är svårt

att tydligt kvantifiera målområdet i ILS vilket därmed kan lätt bli ett stelt och opraktiskt system för rapportering. En databas som tillåter tillgång till underlag och rapporter skulle vara till nytta för detta område.

6.4. Samverkan

Grundläggande för ett effektivt samarbete är en gemensam tolkning av mål samt gemensamma utgångspunkter för uppföljning i form av underlag för bedömningar och prioriteringar. De intervjuade vid stadsbyggnadskontoret framhåller behovet av en kartläggning av vad som är viktigt för hela Stockholmsregionen. Detta kräver dock betydande arbetsinsatser för att ta fram underlag för beslutsfattandet. Det behövs också nya kartor som belyser riskområden för framtida klimatrisker.

7. Exploateringskontoret

7.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

Enligt de intervjuade vid exploateringskontoret är miljöprogrammets mål svåra att följa upp, särskild inom ett kvalitativt område som hållbar användning av mark och vatten. Exempelvis definition av skillnader mellan mark- och vattenområden som har "särskild betydelse" och "särskild attraktiva" eller "övriga" grönområden är oklart och tillåter stort tolkningsutrymme.

Vid intervjun påpekades det att det saknas tillräckliga riktlinjer för grönkompensation och att det är svårt att kompensera ekologisk värde med nytt ekologisk värde. Bättre verktyg krävs för att bedöma de värden som kan påverkas då grön mark tas i anspråk. Med denna typ av underlag för bedömning blir ersättningen av gröna områden och kompensationsåtgärderna bättre och kan bidra med större värden.

Exploateringskontoret har haft en miljöhandlingsplan sedan förra miljöprogrammet. De intervjuade på exploateringskontoret uttryckte däremot att miljöprogrammets mål inte är lätta att följa upp och att målbilden är för generell.

7.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Exploateringskontoret har tagit fram förslag till aktiviteter utifrån miljöprogrammet för att kunna nå miljömålen. Dessa aktiviteter redovisas i nämndens miljöhandlingsprogram för 2012.

Inom området hållbar användning av mark och vatten har exploateringskontoret fastställt ett antal åtgärder enligt nedan tabell.

Delmål	Aktiviteter
4.1 Mark- och vattenområden som har särskild betydelse för den biologiska mångfalden ska stärkas och utvecklas.	• Eventuell påverkan på naturområden med betydelse för biologiska mångfalden analyseras tidigt i exploateringsprocessen i "Tidig miljöbedömning". Resultatet av dessa analyser redovisas i samband med att markanvisningsärendet tas upp i exploateringsnämnden. • Bedömningsmodellen för "grönkompensation" ses över och vid behov uppdateras. • Uppdatera rutin och kontrollplan för att följa upp grönkompensation.
4.2 Grön- och vattenområden som är särskilt attraktiva för rekreation ska stärkas och utvecklas	• Samma aktiviteter som för delmål 4.1
4.3 Intrång i övriga grön- och vattenområden bör minimeras och ersättas	• Samma aktiviteter som för delmål 4.1

4.4 Vid förändringar i mark- och vattenområden bör dessa utformas för kommande klimatförändringar

- Exploateringskontoret deltar i arbetsgrupp och styrgrupp för stadsbyggnadsnämndens fördjupning av risk- och klimatrelaterade aspekter av betydelse för planering och byggande. Denna fördjupning till Öp kommer att vara vägledande för implementeringen av rutiner för att jobba med miljömål 4.4 samt om exploateringsnämnden behöver fler indikatorer än de som föreslås i miljöprogrammet för att följa upp miljömålet. Exploateringskontoret återkommer med redovisning av hur detta mål ska omhändertas i verksamheten i VP för 2013.
- Ta fram rutin och kontrollplan för klimatanpassningsåtgärder.

4.6 Vattenkvaliteten i sjöar och vattendrag ska förbättras

- Exploateringskontoret deltar i stadens arbete med revidering av dagvattenstrategin.
- I exploateringsprojekt bedöms dagvattenhantering utifrån stadens dagvattenstrategi.

7.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Exploateringsnämnden är huvudansvarig för uppföljningen av miljöprogrammets delmål:

- 4.3 Intrång i övriga grön- och vattenområden bör minimeras och ersättas.

Vidare stödjer exploateringsnämnden i uppföljningen av delmål 4.4.

Uppföljningen av dessa delmål sker årligen med en blankett (Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål). I 2012 uppföljningen finns indikatorer kopplade till delmål 4.3. Ingen uppföljning har gjorts avseende delmål 4.4 vilket har rapporterats av miljö- och hälsoskyddsnämnden och stadsbyggnadsnämnden. Exploateringsnämndens uppföljning omfattar en bedömning att delmålet inte kommer att uppfyllas vid programperiodens slut. Enligt de intervjuade beror detta på att staden inte tagit fram tillräckligt utvecklade riktlinjer för klimatanpassning och därför går det inte att följa upp kontorets arbete på ett systematiskt sätt. Pågående gemensamma arbete med klimatanpassning som leds av stadsledningskontoret hoppas kunna leda fram till riktlinjer för detta arbete.

Exploateringskontoret rapporterar genom ILS och redovisar i verksamhetsberättelsen. I verksamhetsberättelsen redovisas att miljöhandlingsplanen har upprättats och i dess bilaga 4 (exploateringsnämndens miljöhandlingsprogram) följs de enskilda aktiviteterna upp. I denna bilaga redovisas också uppföljningen av miljömål där exploateringsnämnden har huvudansvaret för uppföljningen enligt Stockholms miljöprogram 2012-2015.

Förankring och information om kontorets arbete med miljöprogrammet sker med kontorets ledningsgrupp samt genom dragningar till projektledare. En samverkansgrupp för enhets- och avdelningschefer kring exploateringskontorets verksamhet träffas ett par gånger per termin. Där hanteras även frågor om grönkompensation.

De intervjuade vid exploateringskontoret betonade att ämnesområdet hållbar användning av mark och vatten innehåller kvalitativa mål och ILS kan därför lätt bli ett stelt och opraktiskt system för rapportering. En databas som tillåter tillgång av underlag och rapporter såsom GIS-information skulle vara till nytta inom detta område.

De intervjuade anser att det behövs tydligare riktlinjer från stadsledningskontoret avseende rapportering och samt anvisningar för framtagning av miljöhandlingsplaner.

7.4. Samverkan

De intervjuade vid exploateringskontoret anser att målområdet hållbar användning av mark och vatten är splittrad mellan olika verksamheter och att det därför finns ett behov av mer dialog och förbättrad samverkansprocess. Stadens verksamheter ofta arbetar ensamma med dessa miljöfrågor utan ett bollplank eller information om hur andra verksamheter arbetar och resonerar gällande liknande frågor.

Ett exempel på ett område där samarbetet mellan verksamheter har fungerat på ett bra sätt är den särskilda insatsen avseende klimatanpassning (kopplat till miljöprogrammets delmål 4.4). En arbetsgrupp har etablerats med experter från olika kontor och stöd från stadsledningskontoret, vilket har möjliggjort en bra plattform för vidare arbete och uppföljning.

8. Stockholm Vatten

8.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

Enligt de intervjuade vid Stockholm Vatten är målbilden avseende hållbar användning av mark och vatten i miljöprogrammet tydlig. Miljöprogrammet berör bolagets kärnverksamhet och är därmed relevant men utifrån Stockholm Vattens perspektiv täcker målbilden bara en del av bolagets arbete inom området. Miljöprogrammet anses därför vara relevant men inte tillräckligt och därmed något svårt att ta till sig eftersom Stockholm Vatten berörs och mark- och vattenfrågor från ett bredare och mer detaljerat perspektiv än hur målbilden har beskrivits i miljöprogrammet.

Stockholm Vatten har tagit fram ett internt dokument för att förtydliga och utvärdera hur verksamheten påverkas av stadens miljöprogram. Bolaget har också ett ISO 14001-certifierat miljöledningssystem vilket innebär att Stockholm Vatten under en längre period har arbetat fram en struktur för sitt miljöarbete samt dokumenterat detta.

8.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Stockholm Vatten har ingen separat miljöhandlingsplan utan de centrala miljöfrågorna och aktiviteterna har istället integrerats i bolagets verksamhetsstyrning. Framtagning av en separat miljöhandlingsplan anses leda till utökad byråkrati och fokusen bör istället ligga på att utveckla mål och indikatorer för miljöarbetet som följs upp genom ILS, enligt de intervjuade.

Stockholm Vatten har ett övergripande strategiskt mål avseende miljö med åtta indikatorer. Utifrån detta har respektive enhet eller avdelning upprättat aktivitetslistor med avdelnings- eller enhetsmål och kopplat aktiviteter till dessa. Stockholm Vatten arbetar med miljöfrågorna på ett strukturerat sätt och aktiviteterna bidrar till uppfyllande av miljöprogrammets delmål. Bolaget har dock inte tagit fram en miljöhandlingsplan där kopplingar mellan miljöprogrammet, dess mål och Stockholm Vattens aktiviteter är tydligt redovisade. Nedan exempel från aktivitetslista från avdelningen för avloppsrening illustrerar denna iakttagelse.

Strategiskt mål	Avdelnings- / enhetsmål	Aktivitet
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Optimal rening i biologen	Optimera dosering av metanol in till biologen.
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Förbättra styrningen av biologen	Ta fram mätprogram och verktyg för mätning och loggning
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Tillgänglighet Vocsidizer	Följa upp mängden rågas och åtgärda störningar
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Optimera hydraulisk kapacitet i vid högflöde in till verket.	Optimera genomflödet 1) sandfilter 2) E bassänger

S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Optimera /begränsa flödet in till verket via inloppstunnlar i Åkehov	Optimera pumpstyrning av Järvapumparna med maximal vattennivå pumpsump Järvainloppet.
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Minska belastning av flöde	Ta fram strategi tillsammans med L för att minska ovidkommande vatten till RV H-dal och Bromma
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Inget flytslam i E-bassängerna	Försök med PAX-dosering
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Bräddningar - Minska bräddat avloppsvatten	Undersöka möjligheten att utnyttja Södermalmstunneln som utjämning av höga flöden
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Bräddningar - Minska bräddat avloppsvatten	Leta dispergat i anläggningen för att finna onödiga belastningar i verket t.ex. se om de sätter igen filter i dysor eller förbigångar.
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Bräddningar - Minska bräddat avloppsvatten	Försök med polymerdosering i ett block
S10 Miljöarbete med hög kvalitet	Bräddningar - Minska bräddat avloppsvatten	Dialog med L hur Ormen töms efter regn.

8.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Stockholm Vatten är huvudansvarig för uppföljningen av miljöprogrammets delmål:

- 4.6 Vattenkvaliteten i sjöar och vattendrag ska förbättras.

Vidare berörs Stockholm Vatten av delmål 4.4 och 4.5.

Uppföljningen av delmålet 4.6 har gjorts av miljö- och hälsoskyddsnämnden med blanketten för rapportering av miljöprogrammets delmål. Stockholm Vatten lämnar underlag till miljö- och hälsoskyddsnämnden för denna uppföljning.

Stockholm Vatten har lagt in egna indikatorer i ILS för de befintliga indikatorerna anses bara omfatta en begränsad del av Stockholm Vattens verksamhet och inte mäta det som är relevant ur bolagets perspektiv.

Uppföljningsansvaret anses vara tydligt definierat samtidigt som alla nämnder och styrelser ansvarar för genomförande av miljöprogrammet. Det kan dock finnas vissa otydligheter kring ansvaret för särskilda frågor eller konkreta åtgärder, exempelvis är det ibland otydligt eller svårt att bedöma vem som har ansvaret för vissa åtgärder kring hantering av dagvatten (t.ex. rensning av åar).

Aktivitetslistorna följs upp månadsvis i bolagets ledningsgrupp. De flesta mått följs också upp månadsvis via beslutsstödsystem och i ledningsgruppen.

8.4. Samverkan

De intervjuade vid Stockholm Vatten anser att det finns lite konkret samarbete kring miljöprogrammet (t.ex. med att ta fram miljöhandlingsplaner) men att samarbetet mellan berörda delar av stadens verksamheter fungerar bra kring mer specifika frågeställningar såsom dagvatten, exploatering av mark för nya bostadsområden, hantering av kemikalier, m.m.

9. Bromma stadsdelsförvaltning

9.1. Övergripande om delmålet hållbar användning av mark och vatten

De intervjuade vid Bromma stadsdelsförvaltning pekar på problematiken avseende kompensation av grönområden och lyfte fram exempel där ekologiska värden har ersatts med rekreativa värden. Bedömningen av vad som är möjligt eller tillräckligt att kompensera eller ersätta upplevs vara mycket svår. De intervjuade uttryckte också att Bromma har tilldelats mindre ersättningar än andra stadsdelar samt att de ersättningsåtgärderna som genomförts har inte nödvändigtvis skett nära det ursprungliga ingreppet.

Bromma stadsdelsförvaltning har erhållit finansiering för skötsel av naturreservaten under 2012 vilket enligt den intervjuade var första gången på många år. De intervjuades uppfattning av att resursallokering inte alltid sker systematiskt stämmer överens med synpunkter från miljöförvaltningen om att det finns en brist på tydlighet i den långsiktiga planeringen när det gäller budget och resurser.

9.2. Miljöhandlingsplaner & åtgärder

Bromma stadsdelsförvaltning har upprättat en miljöhandlingsplan som omfattar de sex övergripande inriktningsmålen. Miljöhandlingsplanen inkluderar aktiviteter kopplade till de delmål i miljöprogrammet som nämnder anser som relevanta för Brommas verksamheter. Handlingsplanen ska uppdateras årligen i samband med framtagandet av ny verksamhetsplan.

Miljöhandlingsplanen konstaterar att varje enhetschef ansvarar för att enheten agerar i linje med stadens och förvaltningens riktlinjer i fråga om miljö och att nämndens miljömål ska brytas ned till åtaganden på enhetsnivå för att konkretiseras ytterligare. Enhetscheferna är ansvariga för att följa upp både de egna miljöåtagandena samt de miljöindikatorer som är relevanta för respektive enhet.

Förvaltningen anser att den påverkar delmålet hållbar användning mark och vatten främst genom sitt skötseluppdrag för park- och naturmark men också vid planremissvar och i samband med exploateringsprojekt som genomförs i stadsdelsområdet.

Nämnden har inom området hållbar användning av mark och vatten Bromma stadsdelsförvaltning fastställt en åtgärd.

- Arbetsgrupp på teknikenheten tar ställning till om indikatorer relaterade till målområdet ska antas i VP 2013 (förslag).

9.3. Uppföljning, rapportering & redovisning

Stadsdelsnämnderna ger stöd i uppföljningen av delmål 4.5. Uppföljningen av detta delmål har gjorts av miljö- och hälsoskyddsnämnden med blanketten för rapportering av miljöprogrammets delmål.

Förvaltningens miljöarbete planeras och följs upp i ILS. Indikatorer och aktiviteter i miljöhandlingsplanen ska arbetas in i ordinarie verksamhetsplaner och verksamhetsuppföljningar under programperioden och redovisas i

verksamhetsberättelsen. Verksamhetsberättelsen omfattar dock inte någon uppföljning om ovan åtgärd inom området hållbar användning av mark och vatten.

Bromma stadsdelsförvaltning saknar för tillfället en dedikerad controller p.g.a. förvaltningens omorganisation, vilket upplevs ha resulterat i att miljöarbetet tappat fart det senaste året.

9.4. Samverkan

De intervjuade vid Bromma stadsdelsförvaltning anser att det är lite konkret samarbete kring miljöprogrammet (t.ex. med att ta fram miljöhandlingsplaner) men samarbetet fungerar bra kring mer specifika frågeställningar såsom vattenfrågor. Ibland uppstår otydligheter om vem som har ansvaret för särskilda åtgärder såsom rensning av åar, enligt intervjuade.

10. Bedömning

10.1. Bedömning

De granskade förvaltningarna och bolag arbetar i den dagliga verksamheten utifrån miljöprogrammets målbild avseende hållbar användning av mark och vatten. Miljöprogrammets delmål avseende hållbar användning av mark och vatten upplevs dock svåra att konkretisera till tydliga och relevanta nämndmål. De framtagna nämndmålen har en koppling till kommunfullmäktiges verksamhetsmål 1.3 *Stockholms livsmiljö ska vara hållbar*. Kopplingen mellan nämndmålen och miljöprogrammets inriktningsmål hållbar användning av mark och vatten är dock ofta svagare och miljöprogrammet konkretiseras ofta tydligare i miljöhandlingsplanerna.

Som en del av miljöprogrammets implementering har alla nämnder och styrelser fått i uppdrag att ta fram en miljöhandlingsplan som kartlägger respektive verksamhets miljöpåverkan samt beskriver åtgärder för att minska denna. Det finns dock inga instruktioner eller anvisningar som beskriver syftet med miljöhandlingsplanerna, vilket har lett till att dessa dokument varierar stort i både format och innehåll. Några av de intervjuade förvaltningarna och bolagen ifrågasätter också syftet med separata miljöhandlingsplaner och framför behovet att utveckla nämndmål och indikatorer som följs upp i ILS. Av de granskade nämnder och styrelser har stadsbyggnadsnämnden inte tagit fram en miljöhandlingsplan och uppfyller således inte de formella kraven för miljöarbetet.

Stöd och samordning efterfrågas, främst från stadsledningskontoret. Samtidigt bör nämnderna och styrelserna se över miljöhandlingsplanerna och säkerställa att de beskrivna aktiviteterna inte bara beskriver det befintliga arbetet utan tar ett framåtblickande perspektiv som krävs för att uppfylla miljöprogrammets målbild.

10.1.1. Målområdet hållbar användning av mark och vatten

Stockholm är en växande stad där byggandet av nya bostäder måste ses som en hög prioritet. Att växa inåt och höja exploateringsgraden undviker en utspridd energikrävande bebyggelse. Däremot får det till följd att mark med vissa natur- och rekreativa värden ibland måste tas i anspråk. Alla nämnder och styrelser som tillsammans delar ansvaret för genomförandet av miljöprogrammets mål måste arbeta inom dessa förutsättningar.

Målområdet hållbar användning av mark och vatten upplevs av de intervjuade förvaltningarna svårt och komplicerat att arbeta med på grund av att det är svårt att definiera tydliga och konkreta mål samt att underlag och mätmetoderna för uppföljning av indikatorerna brister inom vissa områden. För närvarande finns till exempel inget system för att beräkna hur mycket grönområden försvinner vid varje byggprojekt. En särskild fråga som diskuterats vid flera intervjuer har rört riktlinjerna och rutinerna för grön kompensation. De befintliga riktlinjerna anses inte vara tillräckligt tydliga samtidigt som det finns otillräcklig information om de olika områdenas kulturella, rekreativa, och naturvärde som är föremål för kompensation. De relativt nyligen framtagna biotopkartorna kan nämnas som ett bra exempel på underlag som ger förutsättningar att följa upp områdets måluppfyllelse. Det finns dock behov att ta fram ytterligare kartor som t.ex. möjliggör identifiering av riskområden i Stockholmsregionen för framtida

klimatefförändringar såsom förhöjning av havsvattennivån. Detta miljöprogrammets målområde förväntas uppfyllas delvis vid programperiodens slut.

10.1.2. Miljöhandlingsplaner

Målområdet hållbar användning av mark och vatten upplevs svårare att arbeta med jämfört med andra målområden som t.ex. avfall och energi som är lättare att konkretisera. Miljöprogrammet är ett övergripande styrdokument som inte ska vara åtgärdsinriktad, vilket lämnar stort utrymme för tolkningar. Ett exempel på detta är att det finns stor variation i miljöhandlingsplanerna, både avseende format och innehåll. Alla förutom en av de granskade nämnderna har tagit fram en miljöhandlingsplan. Stockholm Vatten har ingen separat miljöhandlingsplan och miljöfrågorna har integrerats i verksamhetsstyrning. Nämnderna och bolagen som omfattats av granskningen har inte fått anvisningar eller instruktioner för hur miljöhandlingsplanerna ska tas fram eller vad dessa ska innehålla. Enligt stadsledningskontoret är detta dock avsiktligt då syftet med miljöhandlingsplanerna är att få respektive förvaltning att sätta sig in i frågorna utan restriktioner såsom förbestämda mallar eller instruktioner. Enligt de intervjuade vid förvaltningarna och bolagen sker det ingen återkoppling eller dialog avseende de framtagna miljöhandlingsplanerna, vilket har lett till att syftet med miljöhandlingsplanerna ifrågasatts i några intervjuer.

De flesta intervjuade vid förvaltningarna har identifierat konkreta åtgärder i sina miljöhandlingsplaner som har en koppling till målbilden i miljöprogrammet. Aktiviteterna i miljöhandlingsplanerna har dock olika perspektiv (interna miljöarbetet/förvaltningens ansvarsområden) och i många fall beskriver miljöhandlingsplanerna förvaltningarnas befintliga arbete eller ansvarsområden.

Nämnd / styrelse	Koppling mellan respektive miljöhandlingsplan och stadens miljöprogram
Miljö- och hälsoskyddsnämnden	Mål och aktiviteter per övergripande inriktningsmål. Saknar dock mål/aktiviteter under området hållbar användning av mark och vatten.
Trafik- och renhållningsnämnden	Beskriver aktiviteter per övergripande inriktningsmål.
Stadsbyggnadsnämnden	Ingen miljöhandlingsplan.
Exploateringsnämnden	Aktiviteter per delmål i stadens miljöprogram.
Stockholm Vatten	Ingen separat miljöhandlingsplan men miljöfrågorna har integrerats i bolagets verksamhetsstyrning. Konkreta och tekniska aktivitetslistor som kan kopplas till miljöprogrammet.
Bromma stadsdelsnämnd	Aktiviteter per övergripande inriktningsmål.

Vid en granskning av de intervjuade verksamheternas miljöhandlingsplaner, verksamhetsplaner samt verksamhetsberättelser har det varit svårt att bedöma den samlade påverkan av åtgärderna och hur dessa olika mål och aktiviteter bidrar till måluppfyllelse. Likaså har det varit svårt att se om miljöprogrammet inom detta målområde bidragit till att förvaltningarna har tagit fram nya mål eller initiativ som i sin

tur bidrar till måluppfyllelse eller om målen ska nås genom det arbetet som förvaltningarna har ansvar för och bedriver i den dagliga verksamheten.

10.1.3. Uppföljning, rapportering och kommunikation

Ansvarsområden, strukturen och processen för uppföljningen av mål och indikatorer inom detta målområde upplevs vara tydlig. Miljöprogrammet följs upp i enlighet med budgetprocessen. Vid sidan av den rapportering som sker inom budgetprocessen ska det ske en årlig separat redovisning av miljöprogramsuppföljningen som kommunfullmäktige har efterfrågat. Uppföljningen ska omfatta en samlad redovisning av miljöprogrammets delmål samt en prognos från nämnderna om miljöprogrammets måluppfyllelse vid programperiodens slut. Uppföljningen baseras på rapportering från berörda nämnder och styrelser med en särskild blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål.

Kommunstyrelsen har inte gjort en uppföljning av miljöprogrammet vid 2012 årsredovisning utan denna uppföljning kommer att redovisas i T2-rapporten som förbereds för närvarande. Det är av stort vikt att kommunstyrelsen fullföljer sitt uppdrag att årligen redovisa uppföljningen till kommunfullmäktige.

Granskning av 2012 uppföljningsblanketter för miljöprogrammet har visat att det har skett en uppföljning på alla delmål med indikatorer kopplade till dessa. Uppföljningen har dock inte alltid gjorts av den nämnd eller styrelse som uppges ha huvudansvaret för uppföljningen i miljöprogrammet.

Nämndmålen följs upp i ordinarie budgetprocess och kommunstyrelsen följer upp miljöprogrammet genom att bedöma utfallet av kommunfullmäktiges indikatorer, nämndindikatorer samt i nämndernas tertialrapporter och verksamhetsberättelser. Kommunstyrelsen säkerställer också att uppföljningen och genomförande av miljöprogrammet sker i respektive nämnds och styrelsens verksamhetsplanering. Övriga nämndmål – om sådana har identifierats inom området hållbar användning av mark och vatten – beskrivs i verksamhetsplanerna och resultatet följs upp i tertialrapporterna och årsbokslutet.

I praktiken varierar uppföljningen av t.ex. miljöhandlingsplanerna i verksamhetsberättelserna. Vissa redovisar att aktiviteten avseende framtagning av miljöhandlingsplan har genomförts, andra följer upp några men inte nödvändigtvis alla aktiviteter som identifierats i miljöhandlingsplanerna.

Problematiken i uppföljningen beror främst på svårigheterna i att identifiera konkreta mål samt att det finns brister i befintliga mätmetoder och underlag. Eftersom det inte finns tydliga riktlinjer för vad miljöhandlingsplaner ska innehålla, reflekterar uppföljningen av dessa den varierande karaktären av miljöhandlingsplanerna. Vid några förvaltningar som omfattats av denna granskning upplever de intervjuade att det är oklart vilka indikatorer i ILS som är anslutna till miljöprogrammet och vilka som är anslutna till budgeten – detta kan dock ses som ett resultat av att Stockholm stad har tagit beslutet att integrera miljöarbetet i ordinarie verksamhetsstyrning. Samtliga indikatorer som finns i ILS-webb är kopplade mot budget och miljöprogrammet syftar till att nå mål i budget. ILS upplevs inte vara det optimala rapporteringssystemet för att följa upp detta målområde då underlaget i många fall består av rapporter eller kartor. Vid flera intervjuer framfördes ett önskemål om ett rapporteringssystem eller databas som möjliggjorde tillgång till denna typ av dokumentation.

De intervjuade vid förvaltningarna och bolagen har varierande processer för intern rapportering och kommunikation av miljöarbetet. Det finns befintliga kommunikationsforum på lednings- och avdelningschefsnivåer där frågor rörande miljöprogrammet kan diskuteras. De flesta intervjuade upplevde dock ett behov av att förstärka kommunikationen internt med syftet att engagera medarbetare samt informera om miljöprogrammet och hur det berör den egna verksamheten.

10.1.4. Samarbete

Vid intervjuerna har det framkommit att samarbetet mellan förvaltningar och bolag upplevs fungera på ett bra sätt i de formella processerna och i projekten, även om det finns potential för förbättring. Några exempel på förbättringsområden är upphandling, mer effektiv användning av specialistkompetenser mellan förvaltningarna samt förtydliganden av ansvaret för särskilda åtgärder kopplade till dagvatten. Däremot finns i nuläget inget eller väldigt lite samarbete med frågor som rör miljöprogrammet och miljöhandlingsplanerna. Särskilt inom ett målområde som hållbar användning av mark och vatten som upplevs svårt att arbeta med har de flesta intervjuade efterfrågat mer stöd och samarbete som kunde bidra till en bättre gemensam förståelse av målbilden samt de utmaningar som de olika delarna av stadens verksamheter har upplevt med detta.

10.2. Rekommendationer

► **Stadsbyggnadskontoret tar fram en miljöhandlingsplan**

Av granskade förvaltningar och bolag hade stadsbyggnadskontoret inte tagit fram en miljöhandlingsplan även om kravet på denna har tydligt kommunicerats i miljöprogrammet samt i budgeten för 2012. Detta har också noterats i stadsledningskontorets årliga uppföljning och förvaltningen har uppmanats om att ta fram en miljöhandlingsplan.

► **Nämnderna och styrelserna förstärker kopplingen till miljöprogrammets målbild i sina miljöhandlingsplaner med framåtblickande perspektiv**

Enligt miljöprogrammet *"har samtliga nämnder och styrelser också att utifrån miljöprogram 2012-2015 att klarlägga sin egen miljöpåverkan och beskriva åtgärder för att minska densamma i en miljöhandlingsplan"*. De granskade miljöhandlingsplanerna har olika perspektiv (interna miljöarbetet/förvaltningens ansvarsområden) och i många fall beskriver miljöhandlingsplanerna förvaltningarnas befintliga arbete eller ansvarsområden. I de beskrivna åtgärderna saknas det i många fall en framåtblickande perspektiv som krävs för att uppfylla miljöprogrammets målbild.

► **Skapa bättre förutsättningar för samarbete avseende miljöprogrammet och miljöhandlingsplanerna**

Brist på samarbete med miljöprogrammets implementering var ett tema som förekom vid de flesta intervjuerna. Särskilt inom ett område som upplevs komplicerat och svårt behövs det mer dialog för att skapa en gemensam förståelse av målbilden samt de utmaningar och möjligheter som berör de olika delarna av stadens verksamheter. Bra exempel på ledande praxis bör delas över hela organisationen för att främja kunskapsutbyte och bidra till att lösningar till problem t.ex. med miljöhandlingsplanerna kan spridas på ett effektivt sätt. Förslagsvis en arbetsgrupp som ger möjligheter till diskussioner och informationsutbyte kring

målformulering, identifiering av mätetal och indikatorer samt arbetet med miljöhandlingsplanerna skulle kunna erbjuda det stöd och bollplank som många intervjuade har efterfrågat.

► **Tydligare instruktioner och återkoppling från stadsledningskontoret avseende miljöhandlingsplanerna**

Vid flera intervjuer framkom det önskemål om tydligare instruktioner från stadsledningskontoret avseende miljöhandlingsplanerna. Syftet med dessa är att fungera som interna verktyg för verksamheternas miljöarbete men med tanke på den stora variationen i miljöhandlingsplanernas format och innehåll kan allmänna instruktioner bidra till mer effektivt miljöarbete. Instruktionerna skulle också bidra till större enhetlighet mellan miljöhandlingsplanerna vilket i sin tur skulle göra det lättare att bedöma den samlade påverkan av åtgärderna och hur dessa bidrar till måluppfyllelse. Det sker i nuläget ingen återkoppling eller dialog kring innehållet i miljöhandlingsplanerna vilket resulterat i att några intervjuade ifrågasatt syftet med att ta fram denna typ av plan.

► **Hämta inspiration för effektivt miljöarbete i miljöledningssystem**

Miljöledningssystem såsom ISO 14001 erbjuder en metodik för att driva effektivt miljöarbete och kan erbjuda bra verktyg och struktur för att stödja verksamheterna i sitt miljöarbete. Certifiering är inte nödvändigtvis ändamålsenligt eller resurseffektivt för alla stadens verksamheter men de formella processerna för miljöledning kan ge inspiration i frågor som rör identifiering av mål, mätmetoder samt uppföljning. Miljöhandlingsplan är ett exempel på verktyg som omfattas av ett formaliserat miljöledningssystem. Andra exempel är etablering av en intern miljögrupp som har en samordnande roll inom förvaltningen (t.ex. inom trafikkontoret) och tydlig definiering av ansvar för respektive aktivitet (t.ex. inom Stockholm Vattens och exploateringskontorets miljöhandlingsplaner).

Stockholm den 17 oktober 2013

Outi Alestalo

Ole Bondesen

Bilaga 1: Källförteckning

- ▶ Stockholm stads miljöprogram 2012-2015
- ▶ Program för Stockholms vattenarbete 2006-2015
- ▶ Uppföljning av Stockholms Miljöprogram: Utdrag från Miljöbarometern 2013-04-18
- ▶ Miljöbarometern (<http://miljöbarometern.stockholm.se>)
- ▶ Utlåtande 2011:171 RVI (DNR 303-1207/2010): Stockholms miljöprogram 2012-2015
- ▶ Stockholm stads budget 2013
- ▶ Kommunstyrelsens tertialrapport 1 för 2012
- ▶ Bromma stadsdelsnämnd Verksamhetsplan 2013
- ▶ Budget och verksamhetsplan för Miljö- och hälsoskyddsnämnden 2013
- ▶ Budget och verksamhetsplan för Miljö- och hälsoskyddsnämnden 2012
- ▶ Bromma stadsdelsnämnd Verksamhetsplan 2012
- ▶ Verksamhetsberättelse 2012 Miljö- och hälsoskyddsnämnden
- ▶ Verksamhetsberättelse 2012 Bromma stadsdelsnämnd
- ▶ Verksamhetsberättelse 2012 Stadsbyggnadsnämnden
- ▶ Verksamhetsberättelse 2012 Trafik- och renhållningsnämnden
- ▶ Exploateringskontorets miljöaktiviteter utifrån miljöprogram för Stockholm stad 2012-2015
- ▶ Bromma stadsdelsförvaltning Miljöhandlingsplan 2012-2015
- ▶ Miljöförvaltningen: Miljöhandlingsplan 2012
- ▶ Miljöförvaltningens tjänsteutlåtande 2011-05-30 (DNR 2011-5860)
- ▶ Stockholm Vatten: aktivitetslistor 2013 – Avdelning Avloppsrening, Avdelning Ledningsnät, Avdelning Vattenproduktion
- ▶ Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål 2012: Stadsbyggnadsnämnden
- ▶ Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål 2012: Trafik- och renhållningsnämnden
- ▶ Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål 2012: Miljö- och hälsoskyddsnämnden
- ▶ Blankett för rapportering av miljöprogrammets delmål 2012: Exploateringsnämnden
- ▶ Grönmarkskompensation: svar på skrivelse från Per Bolund m.fl. (MP) – DNR 2011-5870
- ▶ Trafikkontorets miljöplan 2013
- ▶ Stockholm Vatten: underlag till ledningens genomgång 2013-04-23

Bilaga 2: Lista av intervjupersoner

- ▶ Förvaltningschef, Miljöförvaltningen
- ▶ Avdelningschef, Plan och miljö, Miljöförvaltningen
- ▶ Chef för stadsmiljö, Plan och miljö, Miljöförvaltningen
- ▶ Avdelningschef, Anläggningsavdelningen, Trafikkontoret
- ▶ Kvalitets- och miljöchef, Stockholm Vatten
- ▶ Översiktsplanerare/ekolog, Planavdelningen, Stadsbyggnadskontoret
- ▶ Miljöchef, Miljö- och teknik, Exploateringskontoret
- ▶ Gruppchef Landskapsplanering, Exploateringskontoret
- ▶ Parkingenjör, Teknikenheten, Bromma stadsdelsförvaltning
- ▶ Enhetschef, Teknikenheten, Bromma stadsdelsförvaltning
- ▶ Enhetschef, Stadsutvecklingsenheten, Stadsledningskontoret
- ▶ Controller, Stadsledningskontoret
- ▶ Controller, Stadsledningskontoret